ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

دېموكراتىيە سەكراتتىمۇ؟

رۇقىيە تۇردۇش | ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنستىتۇتى

ئاۋال ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە باشتا كېلەمدۇ ياكى باي بولۇشمۇ؟ دېگەن بۇ تالاش - تارتىش گەرچە ئۇزۇندىن بېرى ئايىغى چىقماي كېلىۋاتقان بىر دەتالاش بولسىمۇ، نۆۋەتتىكى غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئىقتىسادىنىڭ كەينىگە چېكىنىشى بىلەن، دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىككە كۆڭۈل بۆلۈشنىڭ چۆكۈشى، كېيىنكىسىنىڭ باشتا كېلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغاندەك قىلاتتى. ئەمما، دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشكە قاراپ يۈزلىنىشىدىكى سەۋەبلەر پەقەت ئىقتىسادقىلا باغلىق بولماستىن بەلكى ئۇنىڭ دۇنيا تۈزۈلمىسىدىكى سىستېمىسىنىڭ يېڭىلىنىشقا ئېھتىياج تۇيۇشى ئىكەنلىكى ، شۇنداقلا كۆچلۈك ۋە توغرا باشلامچىلىقنىڭ بولمايۋاتقانلىغىمۇ مۇھىم سەۋەبلەر ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا.

1998 - يىلى نوبېل ئىقتىساد مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئامېرىكىلىق ئىقتىسادشۇناس ئامارتىيا سېن، «نامراتلار قورساق تويغۇزۇش غېمىدە قالىدىغانلىقى ئۈچۈن ئەركىنلىككە ۋە سىياسىي ھەق ھوقۇققا كۆڭۈل بۆلمەيدۇ» دېگەن قاراشلارغا رەددىيە بېرىپ، ئاسىيا ۋە ئافرىقىدىكى نۇرغۇن خەلقلەرنىڭ، ھەتتا شۇ دۆلەتلەرنىڭ دىكتاتور ھاكىمىيەتلىرى ئۇلارنىڭ ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىغا ھېچقانداق پۇرسەت بەرمىسىمۇ، نامراتلىق ئىچىدە ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقانلىقىنى مىسال قىلىپ كۆرسەتكەن ئىدى.[1]

[1] Amartya Sen, *Development as Freedom*, New York: Division of Random House Inc, 1998:151

ئامارتيا سېن، نامراتلار بايلىقنى تاللىشى كېرەكمۇ ياكى سىياسىي ئەركىنلىكنىمۇ دەپ سورالغاندا ئەلۋەتتە نامراتلار باي بولۇشنى تاللايدۇ دەپ قارىغۇچىلارغا، ئۇلارنىڭ دېموكراتىيەنى يۈرگۈزۈش بىلەن ئۇنىڭ ھەقلىقلىقىنى بىر بىرىگە قارمۇ قارشى قويۇۋالغانلىقىنى كۆرسەتكەن.[2]

ئەمما، باي بولۇشنى ھەممىنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلغان كۆز قاراشلار تۈپەيلىدىن خىتاي خەلقى باي بولمىغۇچە دېموكراتىيەگە كىرەلمەيدۇ كۆز قاراشلىرى ئەۋج ئېلىپ خىتاينى باي قىلىش يولى داغدام ئېچىلدى.

ئەسلىدە خىتاينىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە يول ئېچىش ئامېرىكىنىڭ نېكسون دەۋرىدىلا باشلانغان بولۇپ، 1971- يىلى ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى سېكرېتارى ھېنرى كىسسىنجېر خىتاينى مەخپىي زىيارەت قىلىپ كەلگەندىن كېيىنلا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا خىتاينى مۇستەقىل دۆلەت دەپ تونۇپ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ خەۋپسىزلىك كېڭىشىدە خىتايغا ئورۇن بەردى.

گەرچە شۇنىڭدىن كېيىن خىتاي ئامېرىكا مۇناسىۋىتى تەيۋەن مەسىلىسى تۈپەيلىدىن ئېغىز پەسلىك ئىچىدە داۋام قىلغان بولسىمۇ ئەمما خىتاي دۇنيادا ئېتىراپ قىلىنغان خەۋپسىزلىك كېڭىشىدە گېپى ئۆتىدىغان بىر دۆلەتكە ئايلىنىۋالدى. گەرچە ئامېرىكا تەيۋەن بىلەن غەيرىي رەسمىي مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئامېرىكا پىرېزىدېنتى جېممي كارتېر 1979- يىلى خىتاينىڭ «بىر خىتاي» سىياسىتىنى ئېتىراپ قىلدى ۋە قوللىدى.

2000 - يىلغا كەلگەندە ئامېرىكا خىتاينىڭ باي بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ ئۆز بېشىغا ناھايىتى چوڭ بىر بالانى تېرىۋالدى ، ئۇ بولسىمۇ ئامېرىكا پىرېزىدېنتى بىل كىلىنتوننىڭ 2000- يىللىق ئامېرىكا- خىتاي مۇناسىۋەتلىرى قانۇنىغا قول قويۇپ خىتاينىڭ دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا كىرىشىگە يول ئېچىش بولدى. نەتىجىدە خىتاينىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان سودىسى 2004- يىلغا كەلگەندە 1984- يىلدىكىگە سېلىشتۇرغاندا $5 بىليۇندىن

[2] Ibid., p.148

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

231$ بىلىيۇن دوللارغا ئېشىپ كەتتى. 2008- يىلغا كەتكەندە ياپونىنى بېسىپ چۈشۈپ ئامېرىكىنى 700$ بىلىيۇن دوللارغا قەرزدار قىلىپ قويدى.

2018 - يىلى، ترامپ ھۆكۈمىتىنىڭ ئاسىيا تىنچ ئوكيان سودا كېلىشىمىدىن چېكىنىپ چىقىشى خىتاينىڭ ئامېرىكىنىڭ يوقلۇقى پەيدا قىلغان بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ نۇرغۇن دۆلەتلەر بىلەن بولغان سودىدا ئامېرىكىنىڭ ئورنىغا دەسسەپ تېخىمۇ كوپ پايدا ئېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، جىم ئو'نېئىل قاتارلىق نۇرغۇن ئىقتىسادشۇناسلار خىتاي 2027 – يىلغا كەلگەندە ئامېرىكىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ دۇنيانى سورايدۇ دەپ قارىماقتا .

ئۇنداقتا باي بولغان خىتاي خەلقى نېمە ئۈچۈن ئەركىنلىك تەلەپ قىلىپ ھاكىم مۇتلەقلىق كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ھەرىكەت قىلمىدى ياكى قىلالمىدى؟

ئەملىيەتتە قورسىقى تويغان خىتاي خەلقى سىياسىي ئەركىنلىككە كۆڭۈل بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن ياۋۇزلۇقتا ھەددىدىن ئاشقان دۆلەتكە بارغانچە سادىق بولۇپ كېتىۋاتاتتى. بۇ يەردە گەرچە خىتاينىڭ كۈڭزىچىلىق ئىدىيەسىدىن ئىبارەت مەدەنىيەت كېلىپ چىقىشى، چوڭ خىتاي مىللەتچىلىكى ۋە باشقا تارىخىي سەۋەبلەر بولسىمۇ، ئەمما غەرب ئەللىرىدىكى دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشكە قاراپ مېڭىشى، خىتاي خەلقىنىڭ ئەركىنلىك، باراۋەرلىكتىن ئىبارەت دېموكراتىك قىممەت كۆز قاراشلىرىغا بولغان ئىشەنچىسىنى يوقىتىۋەتكەن ئىدى. چۈنكى ئۇلار خىتاينىڭ كۈچلىنىپ كېتىشى ئۇلارنىڭ تۇتقان يولىنىڭ توغرا بولغانلىقىدىن ئەمەس بەلكى غەربنىڭ كۆتۈرۈپ قويۇشى بىلەن ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيتتى. چۈشەنسىمۇ ئېتىراپ قىلىشنى خالىمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە غەرب ئىقتىسادىنىڭ تۆۋەنلىشى بىلەن كىشىلىك ھوقۇقنىڭ دېموكراتىك دۆلەتلەر تەرىپىدىن بارا بارا جىددىي مۇئامىلىگە ئۇچرىماس بولۇپ قېلىشى، غەرب دۇنياسىدىكى مىللەتچى پارتىيەلەرنىڭ باش كۆتۈرۈشى ئۇلارغا مەدەت بېرىپ قويۇۋاتاتتى .

ھەقىقەتەنمۇ 2015 كە كەلگەندە ئېتنىك مىللەتچى پارتىيەلەر كۆچىيىپ دۇنيادىكى 32 دېموكراتىك دۆلەتتە 12%تىن ئارتۇق بېلەتكە ئېرىشتى، دانىيە، يېڭى زېلاندىيە، شۋېيتسارىيەلەردە بۇ خىل غەيرى لىبېرال پارتىيەلەر ئەڭ چوڭ پارتىيەلەرگە ئايلاندى.ۋېنگىرىيە بىلەن پولشادا بولسا ھەتتا ھۆكۈمەتنى كونترول قىلدى.[3] گەرمانىيەدە غەيرى لىبېرال پارتىيە ھېچقاچان 5%تىن ئارتۇق بېلەتكە ئېرىشىپ باقمىغان ئىدى ئەمما 2017- يىلغا كەلگەندە 13% بېلەتكە ئېرىشتى، فىرانسىيەدىمۇ مارىنە لې پېن مىللەتچى پارتىيەسى ئالدىنقى يىللاردىكىدىن ئىككى قاتلاپ ئېشىپ 34% بېلەتكە ئېرىشتى.[4]

دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىك قىممەت قارىشىنىڭ چۆكۈشى مۇقەررەرمۇ؟

دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشكە يۈزلىنىشىنى ئەمەلىيەتتە دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىك قىممەت قارىشىنىڭ ماھىيەتتە خاتا بولغان دەۋران سۈرەلمەيدىغان زامانىدىن قالىدىغان بىر كۆز قاراش بولغانلىقىدىن ئەمەس بەلكى ئۇنىڭ خۇددى خىتايدەك دېموكراتىيەگە قارشى بىر ھاكىمىيەتكە پۈرسەت بېرىۋەتكەنلىكىدىن نۇرغۇن خاتالىقلىرى تۈپەيلىدىن بولۇۋاتاتتى .

يېقىنقى بىرنەچچە ھەپتىدىن بەرى ئامېرىكىدىكى مەشھۇر سىياسىي ئانالىزچىلار دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈۋاتقانلىقىنى ئېتىراپ قىلىپ نۇرغۇن ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە تۆۋەنلىكى ئۈچ خىل سەۋەب ئەڭ قايىل قىلارلىق ئىدى:

1 . دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشى خەلقئارا قانۇن سىستېما تۈزۈلمىسىنىڭ كارغا يارىمايدىغانلىقىدىن.

[3] Ronald Inglehart, “ The Age of Insecurity” Journal of Foreign Affairs, Volume.97, No. 3, 2018, pp. 22-24
[4] Ibid.,

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنلىرى پەقەت كۈچلۈك دۆلەتلەر تەرىپىدىن قوغدالمايدىغان، دۆلىتى ئاجىز بولغان دۆلەتلەردىكى جىنايەتچىلەرگە ئىشلەپ كېلىۋاتقان بولۇپ، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى قانۇنلىرىنى يۈرگۈزىدىغان بىر كۈچ بولمىغانلىقتىن ۋاقتى كۈچلۈك دۆلەتلەر قارشى چىقسىلا بۇ قانۇنلار ھېچنېمىگە يارىمايدىغانلىقى ئېنىق. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ خەۋپسىزلىك كېڭىشى ئىچىدە خىتايمۇ بولغانلىقتىن قىرغىنچىلىققا جازا كېسىش قاتارلىق نۇرغۇن قارارلار ئەلۋەتتە خىتايغا قارىتا ئىشلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى .

گەرچە دۇنيادىكى مۇناسىۋەتلەر، دۇنيا تۈزۈلمىسى، دۆلەتلەر ئارا قانۇن تۈزۈملەر ئارقىلىق يۈرگۈزۈلىدىغان بولسىمۇ، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىن ئىبارەت كۈچى بولمىغان بۇنداق بىر بىرلەشمىدىكى قانۇنلارغا ئاساسەن دۇنيادا دېموكراتىيەنى ھەق ھوقۇقلارنى قوغداپ قېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دېمەك دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشى ئۇنىڭ خاتا بولغانلىقىدىن ئەمەس بەلكى مانا مۇشۇنداق كارغا كەلمەيدىغان قانۇن تۈزۈملەرگە ئۆزگىرىش ئېلىپ بارىدىغان كۈچنىڭ بولمايۋاتقانلىقىدىن ئىدى. دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشىنى خەلقئارالىق تۈزۈمنىڭ كارغا كەلمەيۋاتقانلىقىدىن دەپ قارىغان ئامېرىكىلىق يازغۇچى داۋىد رىئەفف، تاشقى ئىشلار ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان كىشىلىك ھوقۇق تۈگەشتىمۇ؟ سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدا: «كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىلىرىنىڭ بىرىدىن بىر خاتالىقى ئۆزىنىڭ ئاجىز ئورۇندا ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ قالغانلىقىدىندۇر، دۇنيادا ھەق بىلەن ناھەق كۈرىشىدە بەربىر ھەقىقەتنىڭ غەلىبە قىلىپ ئەيسا پەيغەمبەر ئاسماندىن چۈشكەندە ھەقىقەتنىڭ ھۆكۈم سۈرىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن ئىكەنسەن يەنە نېمىشكە ئۆزۈڭنى ئاجىز دەپ ئۇمىدسىزلىنىسەن؟» دەپ سورايدۇ.[5] ئۇ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى جىنايى ئىشلار قانۇنىي بىلەن قوغداش مەجبۇرىيىتى قانۇنىي (بۇ قانۇن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى تەرىپىدىن 2005 يىلى قوبۇل قىلىنغان بولۇپ، قىرغىنچىلىققا ئايلىنىشتىن بۇرۇنقى تىنچلىق بىلەن بىر تەرەپ قىلىش تەدبىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) نى كۆچكە ئىگە قىلىدىغان بىرە ئۆزگەرتىش ياسىماي تۇرۇپ كىشىلىك

[5] Dawid Rieff, “The End of Human Rights?” Journal of Foreign Policy, April 2018 pp 18-19

ھوقۇق دەپ توۋلاشنىڭ قۇرۇق گەپ ئىكەنلىكىنى ، مۇشۇنداق كېتىۋەرگەنلىكتىن، كىشىلىك ھوقۇق ھوقۇق تۈتقانلارنىڭ ۋە دۇنيانى سوراۋاتقانلارنىڭ ئەخلاقىي ئىنسابىغا باغلىق بىر نەرسە بولۇپ قىلىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.[6] ئېنىقكى، خەلقئارادا ئۇيغۇرلارنىڭ مەسىلى كۆرۈنمىگەن دەرىجىدە ھەقسىزلىققا ئۇچراۋاتقانلىقىنى قوغداپ قالمىغان بىر قانۇن يوق. چۈنكى ھەقسىزلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئادالەت لازىم، ئادالەت پەقەت قانۇن ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشىدۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ كىشىلىك ھوقۇقنى تەلەپ قىلىپ توۋلاشلىرىمىز باشقىلارغا يالۋۇرۇشلىرىمىز بولسا قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولمىغان باشقىلارنىڭ ئىنسابىغا باغلىق بىر ئەمەلىيەت بولۇپ قالماقتا.

2 . دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشى دېموكراتىيەنىڭ تارقاتقۇچىسى ۋە باشلامچىسى بولغان ئامېرىكىنىڭ ئىچكى سەۋەبلىرى تۈپەيلىدىن .

ئامېرىكا تاشقى ئىشلار ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى Gideon Rose ئانالىزچىلارنىڭ تەھلىلىگە ئاساسەن، دۇنيادا دېموكراتىك قىممەت قاراشلارغا كېلىۋاتقان تەھدىتنىڭ سىرتتىن ئەمەس، ئامېرىكا ئۆز ئىچىدىن كېلىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. Gideon نىڭ قارىشىچە پۈرسەت ۋە مەنبە تۈرۈپمۇ دېموكراتىك قىممەت قاراشلىرىنى قوغداپ قالمىغان مەۋقە ۋە باشلايدىغان لىدىرلىقنىڭ كەمچىل بولۇۋاتقانلىقى ئېچىنىشلىق ئىدى. چۈنكى ، Walter Russel Mead قاتارلىق ئانالىزچىلار سەۋەبنى ئامېرىكا ئىچىدىن ئىزدەپ، ئۇمىدنى ئامېرىكىدىن كۈتۈۋاتقان بولۇپ، ئۇ ترامپنىڭ چىقىشى، ئەنگلىيە، ۋېنگىرىيە ، پولشا ۋە ئىتالىيەنىڭ ياۋروپا سايلىمىدىن چىقىپ كېتىشى، خىتاينىڭ كۈچىيىشى بىلەن دېموكراتىيەنىڭ ئۇلىغا دەز كەتكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىپ ئېچىنىدۇ. ئەمما ئۇ، ئامېرىكىنىڭ ھەر قېتىملىق كىرىزىسلاردا بىر قۇتۇلۇش يولىنى تاپقانلىقى، سانائەت ئىنقىلابى ئېلىپ كەلگەن قىيىنچىلىقلاردىمۇ جەمئىيەت

[6] Ibid.,

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تۈزۈلمىسىدە ئۆزگىرىش ياساپ مەكتەپ ۋە مائارىپ ئارقىلىق بۇ قىينىچىلىقنى يەڭگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇ ئامېرىكا دۆلىتىنىڭ دېموكراتىيەنى قوغداپ قېلىشتىكى رولىنى ئىنتايىن چوڭ ئورۇنغا قويغان بولۇپ، "دۇنيا ئەركىنلىك ۋە كىشىلىك ھوقۇقىدە 1930- يىلىدىكى فاشىزم دەۋرىدىن كېيىنكى يەنە بىر قېتىملىق ئېغىر دەرىجىدىكى كەينىگە چېكىنىشىنى باشتىن كەچۈرۈۋاتىدۇ، ئەگەر ئامېرىكا بۇنى يېڭەلمىسە دېموكراتىيە تۈگىشىدۇ" دەپ قارايدۇ. ئۇ يەنە دۆلەت مۇداپىئە ئانالىزچىلىرىنىڭ 1990- يىلىنىڭ باشلىرى ئۈرۈشتا ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىشنىڭ ئۈچۈر بوشلۇقىغا كىمنىڭ قوماندانلىق قىلىشىغا باغلىق بولۇپ قالغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى، بولۇپمۇ ئىستىخبارات، سىبىر ئۇرۇشى ، چوڭ داتا لارنىڭ كىمنىڭ قولىدا كۆچلۈك بولۇشى شۇ دۆلەتنى كۆچلۈك قىلىۋېتىۋاتقانلىقىنى تەھلىل قىلىپ، «تاغدىكى بايلىقنىڭ چېكى يوق، ئەمما ئۇنى ناھايىتى كۆچلۈك ۋە ياۋۇز بىر ئەجدىھا ئىگىلەپ ياتىدۇ» دەپ يازىدۇ.[7]

3 . دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشى ئىقتىسادنىڭ چۆكۈشى تۈپەيلىدىن

يەنە بىر قىسىم ئانالىزچىلار، خىتاي ۋە رۇسىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ كۈچىيىشى، ئىقتىسادنىڭ يۈكسىلىشى دېموكراتىيەنىڭ تەسىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويدى ، كىشىلەر دېموكراتىيە بولمىسىمۇ باي بولغىلى بولىدىكەن دېگەن قاراشقا كەلدى دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە ، روبوتلاشقان ئاپتوماتىك ئىقتىسادقا ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى كۈچلەر دۇنيانى سوريالايدۇ دەپ قارىلىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، گەرچە كۆپلىگەن ئانالىزچىلار خىتاينىڭ روبوتلاشقان ئىقتىسادقا تولۇق تەرەققي قىلىش كۈچى بار دەپ قاراۋاتقان بولسىمۇ ئەمما روبوتلاشقان ياكى ئاپتوماتلاشقان ئىقتىساد خىتاينىڭ چۆكۈشىگە سەۋەب بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. چۈنكى خىتاي نوپۇسى ئىنتايىن كوپ بولغانلىقتىن روبوتلىشىش ئېلىپ كېلىدىغان ئىنسانلارنىڭ ئىشسىز قېلىش مەسىلىسىنى خىتاي ھۆكۈمىتى پاراۋانلىق تارقىتىش بىلەن قۇتقۇزۇپ قالالىشى ناتايىن. ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادي تۈزۈلمىسى ھۆكۈمەت ئىقتىسادقا ئارىلاشمايدىغان، چوڭ كارخانا ۋە

[7] Walter Rusell Mead, "*The Big Shift*," Journal of Foreign Affairs, Volume 97, No.3, 2018, p19

كاپىتالىستلار بىلەن ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتە ھۆكۈمەت پەقەت باج ئېلىش رولىنىلا ئويناپىدىغان بولغانلىقتىن، ئىش ھەققى بېرىلمەيدىغان روبوتلارنى ئىشلىتىشنى ئادەم ئىشلىتىشتىن ئەۋزەل كۆرگەن كاپىتالىستلار روبوتلارنى ھۆكۈمەت كونترول قىلىدىغان دېموكراتىك بولمىغان دۆلەتلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ ئىشلىتىپ، تېخىمۇ كۆپ ئىشسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن بولسىمۇ، ئامېرىكىدىكى نوپۇس خىتايدەك كۆپ بولمىغانلىقتىن، ئامېرىكا بۇ ئەھۋاللارنى تۇرلۇك پاراۋانلىق تۈزۈملىرى ۋە چوڭ شىركەتلەرنىڭ بېجىنى كونترول قىلىش ئۈسۈللىرى ئارقىلىق تەڭشەپ كېتەلىشى مۇمكىن. ئامېرىكىلىق نۇرغۇنلىغان سىياسىي ئانالىزچىلارنىڭ كۆز قاراشلىرىغا ئاساسلانغاندا، ئامېرىكىنىڭ دۇنيادىكى ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، خاتا ھالدا دېموكراتىك قىممەت قاراشلىرىنىڭ ئورنىغا ئىقتىسادنى قويۇۋېلىش ئەمەس بەلكى ئىككىسىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش، ۋە دېموكراتىيەدىن يۈز ئۆرۈمەسلىك بىلەن ئېلىپ بېرىشنىڭ ئەڭ توغرا ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتقان بولۇپ، بۇ ئامېرىكىدىكى غەرب كىملىكىنى قوغدىغۇچىلارنىڭ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كېتىۋاتقان دېموكراتىيە ئۈچۈن جىددىي ئەندىشىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىقتىسادنىڭ چۆكۈشى دېموكراتىيەنىڭ چۆكۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتىدۇ، دېگەن قاراشلار پۈتۈنلەي ئاساسسىزمۇ ئەمەس بولۇپ، غەرب دۇنياسىدىكى بولۇپمۇ شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى ئىقتىسادنىڭ چۆكۈشى ئۇلارنىڭ خىتايغا سېتىلىش بەدىلىگە دېموكراتىيە پىرىنسىپلىرىدىن ۋاز كېچىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقانلىقى بۇنىڭ دەللىلى.

خۇلاسە

يىغىنچاقلىغاندا، دېموكراتىيەنى قوتقۇزۇشنىڭ چارىسى پۈتۈنلەي يوقاپ كەتمىگەن بولۇپ، دېموكراتىك قىممەت قاراشلىرى ۋاقتى ئۆتكەن ۋە مۇستەبىت كۆچلەر بىلەن ئېلىشالمايدىغان بىر قىممەت قارىشى بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ خاتالىقلىرىنىڭ تۈزىتىلمەيۋاتقانلىقى توسالغۇلىرىغا قوتقۇزۇش چارىسى قوللىنىلماي تاشلىنىپ قېلىنىۋاتقانلىقىدا. ئامارتىيا سېننىڭ تەرەققىيات ئەركىنلىكتىن كېلىدىغانلىقى

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ھەققىدىكى قارىشى پەقەت خىتاينىڭ باي بولالىغانلىقى تۈپەيلىدىنلا ئىنكار قىلىنغىنىدا، ئەركىن بولمايمۇ باي بولغىلى بولىدىكەن دەپ ھەر كىم، ھەر دۆلەت ئۆزىنى ئويلايدىغان، ئەركىنلىك باراۋەرلىكنى چەتكە قاقىدىغان يولغا مېڭىشقا تىرىشىدۇ. غەرب ئەللىرىنىڭ ئەسلىدە ئەركىنلىك ۋە باراۋەرلىك پىرىنسىپى ئاستىدا تەرەققىي قىلغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولمايدۇ، شۇنداقلا غەرب دۆلەتلىرى ئۆز كىملىكىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدۇ. ھەتتا خىتاي ئىقتىسادىنىڭمۇ ئىقتىسادي جەھەتتە ئەركىن بازا ۋە ئىقتىسادي ئەركىنلىكنى يولغا قويغانلىقى ئۈچۈن تەرەققىي قىلغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولمايدۇ. تەرەققىيات پەقەت ئىقتىساد بىلەنلا ئۆلچەنمەسلىكى ئۈ ئەركىنلىك خەلقىنى ئېلىپ كېلىدىغان تۈرلۈك تەرەققىيات پۈرسەتلىرى بىلەنمۇ ئۆلچىنىشى كېرەك. ئامېرىكىلىق سىياسىي ئانالىزچى Kenneth Roth، ترامپ دەۋرىدىكى كىشىلىك ھوقۇق دېگەن ماقالىسىدا، ئامېرىكا دېموكراتىيەنى تاشلۇۋېتىپ چىدىغان بىلەن دۇنيا چىدىمايدۇ دەپ يازىدۇ.[8] مېنىڭچە يېقىندىن بەرى دېموكراتىيەنىڭ تاشلىنىپ قېلىۋاتقانلىقى سەۋەبلىرى ۋە ئۇنى قوتقۇزۇپ قېلىش توغرىسىدا ئامېرىكىدىكى نوپۇزلۇق ژۇرنالالاردا ئانالىزچىلارنىڭ ماقالىلىرىنىڭ كۆپلەپ ئېلان قىلىنىشى، ئامېرىكا خەلقىنىڭمۇ خىتايدىن كېلىدىغان خەتەرنى ھېس قىلىۋاتقانلىقىنى، دېموكراتىيەنى تاشلۇۋېتىپ خىتاي مۇستەبىت ھاكىمىيىتىگە سەھىنىنى تارتقۇزۇپ قويۇشقا چىدىمايدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. ئەمما ترامپ ھۆكۈمىتى ئانالىزچىلارنىڭ ئەندىشىلىرىگە كۆڭۈل بۆلىدىغانداك ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈنلەي چاينىۋېتىش ئارقىلىق، يېپەك يولى قۇرۇلۇشى بىلەن دۇنيانىڭ قەلبىنى ئىگىلىمەكچى بولۇۋاتقان قىزىل ئەجدىھانىڭ خەتىرىنى دۆلەتلەر پەقەت ئۆز چېگرالىرى ئىچىدىكى مەنپەئەتكە سېلىشتۇرۇپ ئۆلچەۋاتقانلىقتىن، ئەجدىھاغا دۆلەتلەر بىرلىشىپ قارشى تۇرۇشتىن سوز ئاچقىلى بولمايۋاتاتتى. ئەگەر بۇ ئەھۋال داۋاملىشىدىغان، دېموكراتىيە بىلەن تەڭ جان تالىشىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ئەركىنلىكىنى قوغداپ قېلىش جىددي مۇئامىلىگە ئۇچرىمايدىغان بولسا ، دېموكراتىيەنىڭ قۇتۇلۇپ قېلىشىدىن تېخىمۇ سوز ئاچقىلى

[8] Kenneth Roth, Human Rights in Trump Era, Foreign Policy, April 2018 p.6

بولمايدۇ. چۈنكى دېموكراتىيەنىڭ دۈشمىنى بولغان قىزىل ئەجدىھانىڭ ئەجەللىك زەربىسى پەقەت شەرقىي تۈركىستان ئەركىنلىكى، ئۇنىڭسىز دۇنيا 2018-يىلدىن كېيىنكى يىللارنى ئەمەس، جورج ئورۇېلنىڭ رومانىدىكى 1984 نى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلانسا بولىدۇ .